

# Diàtesi i subjecte afectat: El cas de l'ús auxiliar de <ser> en les llengües romàniques

ANDREU BAUÇÀ I SASTRE

Universitat Carolina de Praga

## 1. Introducció

Tot i que la diàtesi marcada de les llengües romàniques sigui, bàsicament, un procediment gramatical de desagentització o democió agentiva, en la Romània central aquesta categoria presenta, en major o menor grau, una caracterització especial: el seu marcatge amb el morfema verbal <ser>.

Tal peculiaritat obliga a considerar la possibilitat de modificar el constructe teòric d'anàlisi de la diàtesi en aquest indret de la Romània mitjançant la introducció del nou concepte de subjecte afectat.

## 2. Definicions metodològiques preliminars: La diàtesi

**2.1.** Tal i com ja ha explicat en una altra part l'autor del present article (Bauçà i Sastre, no publicat), la **diàtesi** és una de les tradicionalment anomenades **categories gramaticals** del verb.

Especifica, en l'enunciat, la forma de participació del principal actant (*viz* participant) en el procés verbal. El seu valor concret (*y*) variarà d'acord amb el tipus de llengua ( $x_1, x_2, \dots$ ) i es definirà en relació a un paràmetre binari (*z*).

Analíticament,  $y = \{f(x_1, x_2, \dots), [\pm z]\}$ .

Es formalitza amb la introducció d'un morfema verbal particular, el **diatitzador**.

**OBSERVACIÓ 1:** El terme diàtesi prové del grec *διάθεσις* (disposició de l'ànima o del cos, manera correcta d'ordenar la matèria; *διάθεσις*, al seu torn, deriva de *τίθημι* —posar quelcom destinat a durar, establir, crear).

**OBSERVACIÓ 2:** Els participants dels enunciats no copulatius desenvolupen diversos rols semàntics, essent els principals: agent/causant (instigador d'alguna acció), tema/pacient (entitat que experimenta l'efecte d'alguna acció), experimentador (entitat experimentant algun estat psicològic), recipient/poseïdor

(entitat rebent/posseint alguna entitat) i objectiu (entitat cap a la qual alguna cosa es mou) (cf. Radford 2003: 163).

## 2.2. La diàtesi pot ser de dos tipus principals:

a) **No marcada** (o, tradicionalment, **activa** —en el tipus lingüístic nominativo-acusatiu—, o **ergativa** —en l'ergativo-absolutiu: Matthews 2005: 5, 117): La relació del participant amb el procés verbal és neutral. Aplica el valor paramètric [-z].

b) **Marcada**, quan, per contra, la seva relació no és neutral. Assigna el paràmetre contrari, [+z].

En el marc de la diàtesi, les llengües poden dividir-se en dos grans grups:

a) En primer lloc, quan els enunciats marcats es generen independentment dels no marcats (de tal manera, que no es puguí establir cap mena de comparació entre ells, tot sent disjuntius i no oposicionals), parlem de **diàtesi bàsica**. Aquest concepte de diàtesi és exclusivament semàntic, propi de llengües en llur **protoestadi flexional derivacional** (Hoskovec 1999: 172-174, Klaiman 2005: 44-45).

b) En segon, si, per contra, els enunciats marcats es generen com a **formes transformades** d'un enunciat bàsic (o enunciat *kernel*, no marcat), parlem de **diàtesi derivada**. En tal cas, la diàtesi, representant una estratègia d'assignació de **perspectiva predicativa** (Ruíz Antón 1998: 70-72), es caracteritza per la intervenció de processos de **focalització** i importants canvis en el **marcatge** semàntic i morfosintàctic de l'enunciat no marcat original: transformació de la valència verbal i argumental (reducció, moviment), i de les funcions (categories fortes i dèbils). Ja que en aquest tipus l'enunciat marcat constitueix una forma «derivada» del no marcat, els continguts d'un i altre mostren un cert grau d'equivalència semàntica. És propi de llengües en estadis més avançats, amb **flexió paradigmàtica** (Hoskovec 1999: 172-174, Klaiman 2005: 44-45).

**OBSERVACIÓ 1:** Tota llengua constitueix una ordenació lineal, a través del discurs i els enunciats que el componen, d'una realitat objectiva no lineal. En aquest context, i en línies generals, la perspectiva predicativa fa referència a un procediment d'ordenació particular dels constituents de cada enunciat.

**OBSERVACIÓ 2:** En la diàtesi derivada, cada enunciat presenta un **marcatge diatètic** donat, amb representació a dos nivells: semàntic, d'una part, i morfosintàctic, de l'altra. El marcatge semàntic és gramatical (valència verbal, nominal i argumental) i contextual (pragmàtic o de registre); el morfosintàctic, al seu torn, fa referència a trets com, i entre d'altres, el tipus i posició del diateitzador, els verbs auxiliars, les funcions dels constituents, i llur concordança amb el verb.

### 3. La diàtesi com a procediment de desagentització de l'enunciat en les llengües romàniques

Els principals trets de la diàtesi romànica ja han estat tractats en extensió en un altre treball de l'autor del present article (*cf.* Bauçà i Sastre 2007).

Tot i això, i de manera suscinta, la diàtesi romànica introdueix un diatetitzador que assigna a l'enunciat bàsic un dels valors del paràmetre de **desagentització** ( $y = [\pm \text{desagentització}]$ ).

Els seus tipus es defineixen pels següents trets:

a) **No marcada (activa)**: {enunciat bàsic, [-desagentització], diatetitzador <Ø>}

La perspectiva predicativa activa situa a un primer nivell (imprescindible) l'argument extern X, en les transitives i intransitives pures; l'argument intern Y, en les inacusatives; i, finalment, l'entitat predicada, en les copulatives (per a una definició dels diversos elements de l'estructura argumental, *cf.* Radford 2003: 252-253).

b) **Marcada**: {enunciat transformat; [+desagentització]}.

Modifica la perspectiva predicativa bàsica, amb canvi argumental i de valència verbal.

A partir de l'aplicació del paràmetre [ $\pm$ causativitat], generarem els seus dos subtipus principals:

— **Passiva**, [+causativitat].

Enunciat inacusatiu generat per una transformació d'un enunciat bàsic transitiu.

Presenta una perspectiva predicativa amb Y promocionat a un primer nivell (*viz* canvi de funció objecte >subjecte) i X democionat a un segon nivell, en la posició prescindible d'adjunt (A). Conseqüentment, la passivització pot convertir en monovalents estructures argumentals bàsiques bivalents.

Caracterització morfosintàctica: {diatetitzador discontinu estàndard <ser> + participi passat del verb de l'activa concordat en gènere i nombre amb el subjecte, adjunt agentiu preposicional}

— **Mitjana**, amb el valor paramètric oposat: [-causativitat]

Presenta dos subtipus principals: la **mitjana ergativa**, d'una part, i la **mitjana impersonal**, de l'altra.

L'ergativa, com la passiva, fa referència a un enunciat inacusatiu generat per una transformació d'un enunciat bàsic transitiu.

Tot i presentar, així mateix, i com la passiva, una perspectiva predicativa que promociona Y a un primer nivell (*viz* canvi de funció objecte>subjecte), aquest cop X es demociona totalment (restant absent de l'enunciat).

En cas que la transformació finalitzi en aquest estadi, l'estructura resultant serà monovalent, i parlarem de l'**ergativa bàsica**. Si, per contra, es conserva la

bivalència argumental activa, gràcies a la posterior promoció d'A (normalment, adverbis) a arguments, parlem de l'**ergativa expandida**.

Introdueix el diatetitzador estàndard <es> i el conjuntural <Ø>.

La **impersonal**, finalment, es genera per un bloqueig de X, en les oracions transitives i intransitives pures; de Y, en les inacusatives; i de l'entitat predicada, en les copulatives (en d'altres mots, per una absència de subjecte en l'estructura superficial de l'oració). L'estructura argumental resultant és reduïda (*viz* monovalent) en els enunciats transitius (**impersonal bàsica**), i no reduïda (*viz* bivalent), en els intransitius i copulatius (**impersonal expandida**). Important és remarcar el fet que, i a diferència dels altres subtipus (tant impersonals com ergatius), en la impersonal copulativa l'expansió sempre es genera amb adjunts adverbials que recuperen la caracterització semàntica de l'entitat predicada de l'activa.

Morfològicament, presenta el diatetitzador estàndard <es> i el conjuntural <on>.

Vegeu la **Taula 1**.

TAULA 1. El canvi de perspectiva predicativa desagentitzador de la diàtesi romànica: l'exemple català.

	No marcada (activa)	Marcada				
		Passiva	Mitjana			
			Ergativa		Impersonal	
			Bàsica	Expandida	Bàsica	Expandida
<b>Tr.</b>	<i>El cuiner cou la gallina</i>	<i>La gallina és cuïta (pel cuiner)</i>	<i>La gallina cou/es cou</i>	<i>La gallina es cou en l'olla a pressió (= s'hi ha de coure)</i>	<i>Es cou la gallina</i>	
<b>Intr.</b>	<i>L' infant creix</i>  <i>Arriba molta gent a Praga</i>					<i>Es creix si es menja (*Es creix)</i>  <i>S' arriba aviat a Praga (*S' arribal *S' arriba aviat)</i>
<b>Cop.</b>	<i>Els mediterranis són optimistes</i>					<i>S' és optimista al Mediterrani (*S' és optimista)</i>

**OBSERVACIÓ 1:** En constituir aquest el rol més usual del principal participant de l'activa, al llarg d'aquest article el terme agent serà utilitzat freqüentment en un sentit ampli (en tal cas, la desagentització podrà referir-se també a una descausantització, una destematització/despacientització, desperimentadorització, desrecipientització/desposseïdorització i, finalment, a una desaparició de l'entitat predicada).

**OBSERVACIÓ 2:** Des de la perspectiva semàntica dels rols, les diverses categories de la diàtesi marcada constitueixen diverses etapes en un procés de **democió agentiva** (viz desagentització): incomplet, amb la topicalització del tema (viz *pacient*), en la passiva i la mitjana ergativa, i complet, en la impersonal (per a un exemple d'ús d'aquesta terminologia, cf. Lyngfelt i Solstad 2006).

**OBSERVACIÓ 3:** Com a mecanisme gramatical, la diàtesi no és aplicable a aquells enunciats amb verbs que, de manera inherent, ja vinguin marcats amb la valència de [+passivitat], [+ergativitat] i [+impersonalitat]; tampoc en el cas d'assignació d'impersonalitat mitjançant l'ús de procediments morfosintàctics actius (viz ús de formes genèriques i col·lectives nominals i pronominals, focalització no diatètica —dislocació del subjecte i objecte, entre d'altres—, etc), o per intervenció del nivell pragmàtic (com l'ús de la 2a persona del singular, i la 1a, 2a i 3a del plural).

**OBSERVACIÓ 4:** Interessant és notar el fet que, almenys en els subtipus passiu i ergatiu, hi ha una relació directa entre la diàtesi i la **transitivitat** (el mateix no s'esdevé amb la impersonal, categoria que, i com he vist, també admet enunciats intransitius i copulatius).

**OBSERVACIÓ 5:** A nivell contrastat, s'observa que el procés de desagentització de la passiva és, en algunes llengües indoeuropees, com l'àrab, complet (la recuperació de l'agent, mitjançant algun tipus d'adjunt o complement, hi és impossible) (Haywood-Nahmad 1992: 132).

És interessant, així mateix, comparar el funcionament de la diàtesi en les llengües romàniques (nominativo-acusatives) amb el relatiu al tipus lingüístic ergatiu (un dels exemples més coneguts dels quals el constitueix el basc). En un procés de signe oposat, en aquestes llengües, la diàtesi marcada, també derivada, ja no desagentitza (viz topicalitza el pacient), sinó que destematitza (viz despacientitza, tot topicalitzant l'agent). Per això mateix s'anomena **antipassiva**: Verb-ERGATIU Pacient-ABSOLUTIU Agent-ERGATIU → Verb-ANTIPASSIU Agent-ABSOLUTIU (Pacient-X) (Matthews 2005: 20, 398).

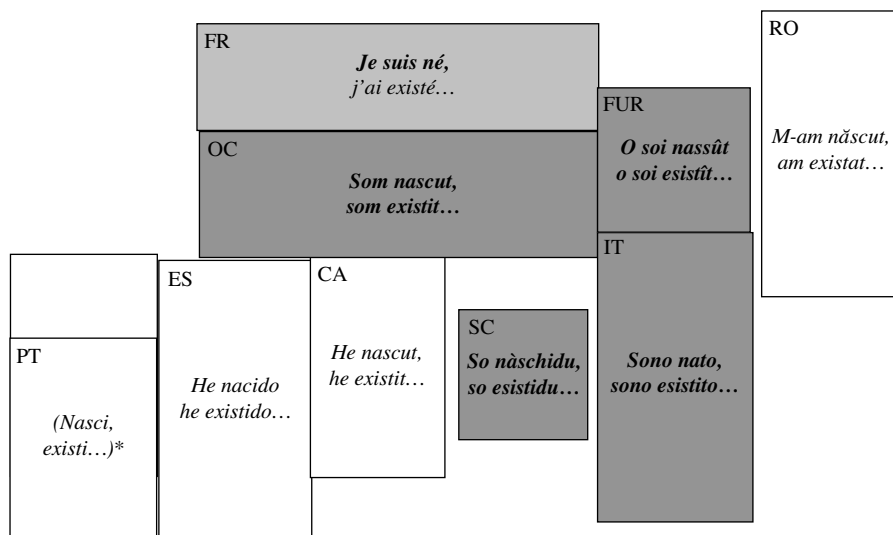
Finalment, noteu que el grau de sincretisme dels diatetitzadors és prou divers, depenent del tipus lingüístic. En les llengües fusionals, entre les quals pertanyen les romàniques, aquests morfemes, tal i com ja hem vist, són altament sincrètics (viz una mateixa forma —<Ø>, <es>— pot introduir múltiples categories diatètiques —activa i mitjana ergativa, i mitjana ergativa i impersonal, respectivament). Aquest fet no s'esdevé ni en les aglutinants ni en les aïllants, car en elles el procés de diatetització s'efectua per l'addició d'un o diversos morfemes verbals que assignen, inequívocament, una categoria diatètica determinada (cf. els diatetitzadors mitjà/reflexiu —<(l)n>—, recíproc —<(l)ş>, i

al.lomorfs passius —<il>— i —<n>—, i causatius —<dir>— i —<†>— del turc; també els morfemes diatètics passius i causatius, homòfons amb verbs amb el valor de passivitat i causativitat, <bèi> — *patir/rebre*—, i els al.lomorfs <ràng> (*prestar*), <gěi> (*donar*), <jiào> (*cridar*) i <qǐng> (*convidar*), respectivament, del xinès) (Kornfilt 1990: 630, Sun 2006: 205-206, 211-212).

#### 4. El «problema» de l'ús auxiliar de <ser> en la Romània central

**4.1.** A grans trets, en les llengües romàniques la funció auxiliar verbal es formalitza a través de dos elements: l'estàndard <haver> (i altres formes relacionades, sempre procedents dels ètims llatins *habēre*, i, en alguns casos, *tenēre*), i <ser>, aquest últim, i en cas de ser rellevant, sols conjuntural.

A nivell de distribució lingüística, l'ús auxiliar de <ser> és propi, d'una part, de les construccions actives intransitives existencials i inacusatives (expressant, entre d'altres nocions, un canvi de localització i d'estat), i transitives reflexives i recíproques; de l'altra, dels enunciats que, a partir del model analític anterior, serien diatèticament marcats (*viz* no actius: passius, mitjans ergatius i mitjans impersonals).



GL, gallec; PT, portuguès; ES, espanyol; CA, català; OC, occità; FR, francès; FUR, furlà; IT, italià; SC, sard; RO, romanès.

\* Els verbs gallecs sols admeten les formes simples; un fet molt semblant s'esdevé amb el portuguès, en què les formes compostes, tot i que possibles, són bastant rares i inusuals.

FIGURA 1. Extensió de l'ús auxiliar de <ser> en les construccions intransitives de les llengües romàniques.

Pel que respecta a la seva distribució geogràfica, caracteritza tota la Romània Central: en altres mots, és absent de la Romània perifèrica (tant occidental —*viz* peninsular: portuguès, gallec, català i espanyol—, com oriental —romanès), zona amb una clara preferència per <haver>. Aquesta extensió, malgrat tot, no és homogènia, sinó que varia en diferents graus, depenent de la llengua: en italià, occità i furlà, per exemple, és total (*viz* afecta, en major o menor mesura, tots els enunciat actius abans mencionats), mentre que en d'altres, com el sard i el francès, parcial (*viz* sols s'estén a alguns dels enunciat actius anteriorment mencionats).

Vegeu les **figures 1, 2, 3, 4, 5 i 6**.

**OBSERVACIÓ:** En els seus inicis, les llengües romàniques es caracteritzaven per un ús auxiliar de <ser> molt més general i estès en els enunciat de tipus existencial, inacusatiu, reflexiu i recíproc. Aquest ús, que ha anat decreixent amb el temps, tot cedint pas a les formes estàndards actuals amb <haver>, era ben corrent, posem per cas, en les diverses llengües peninsulars (per a l'exemple català, cf. de Borja Moll 1991: 213-214).

**4.2.** Un fet important a remarcar, tal com es desprèn de les **figures 5 i 6**, és que el tipus de domini en què l'ús auxiliar de <ser> presenta més irregularitats és en la mitjana impersonal: en aquest tipus d'enunciat, i amb l'única excepció de l'italià, l'ocurrència d'<haver> es troba, o bé en distribució paral.lela (de vegades preferent, com en francès) amb <ser>, o bé hi és l'única possible (com en sard).

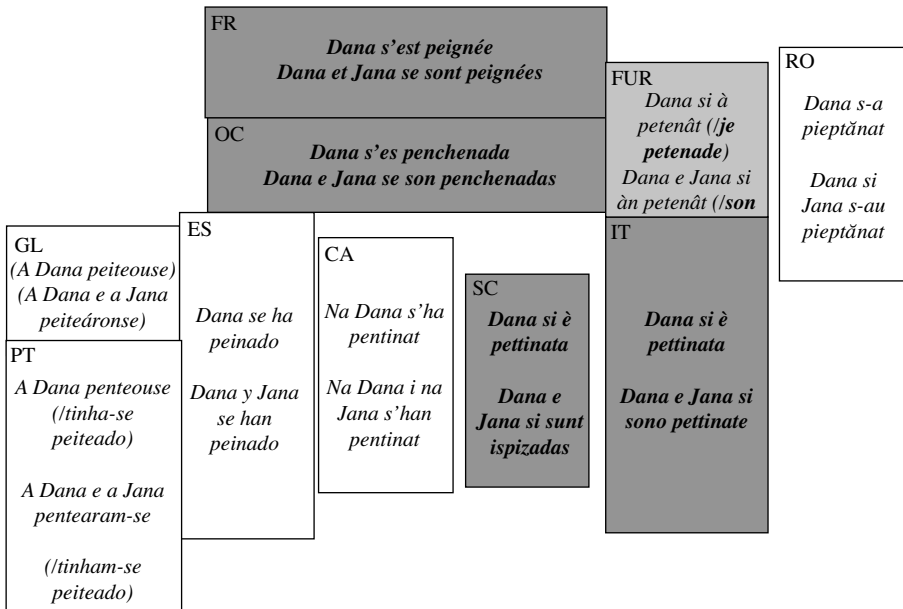


FIGURA 2. Extensió de l'ús auxiliar de <ser> en els enunciat reflexius i recíprocs de les llengües romàniques.

FR <i>Les livres ont été édités (par l'éditeur) (à l'ordinateur)</i>		FUR <i>I libris a son stâts stampâts (dal editôr)</i>		RO <i>Cârtille au fost editate (de editor)</i>
OC <i>Los libres son estats editats (per l'editor)</i>		IT <i>I libri sono stati stampati (da l'editore)</i>		
GL <i>Os libros foron editados (pelo editor)</i>	ES <i>Los libros han sido editados (por el editor)</i>	CA <i>Els llibres han estat editats per l'editor</i>	SC <i>Sos libberos sunt bistados imprimados (dae s'imprintadore)</i>	
PT <i>Os livros foram editados (pelo editor)/Os livros têm sido editados (pelo editor)*</i>				

\* Les oracions actives corresponents serien les següents: *O editor editou os livros/O editor tem editado os livros* (PT), *O editor editou os livros* (GL), *El editor ha editado los libros* (ES), *L'editor ha editat els llibres* (CA), *L'editor a editat los libres* (OC), *L'éditeur a édité les livres* (FR), *L'editôr al à stampât i libris* (FUR), *L'editore ha stampato i libri* (IT), *S'imprintadore hat imprimadu sos libberos* (SC) i *Editorul a editat cârtille* (RO).

FIGURA 3. Extensió de l'ús auxiliar de <ser> en els enunciats passius de les llengües romàniques.

FR <i>Les livres se sont édités très bien avec le laser</i>		FUR <i>I libris si son stampâts une vore ben cu la stampe laser</i>		RO <i>Cârtille s-au editat foarte bine pe imprimanta laser</i>
OC <i>Los libres se son editats fòrt plan amb lo laser</i>		IT <i>I libri si sono stampati molto bene con il laser</i>		
GL <i>(Os libros editanse moi ben con láser)</i>	ES <i>Los libros se han editado muy bien a láser</i>	CA <i>Els llibres s'han editat molt bé amb el làser</i>	SC <i>?Sos libberos si sunt imprimados bene cun su laser</i>	
PT <i>Os livros editam-se muito bem com laser (Os livros têm-se editado muito bem com laser)</i>				

FIGURA 4. Extensió de l'ús auxiliar de <ser> en els enunciats mitjans ergatius de les llengües romàniques.



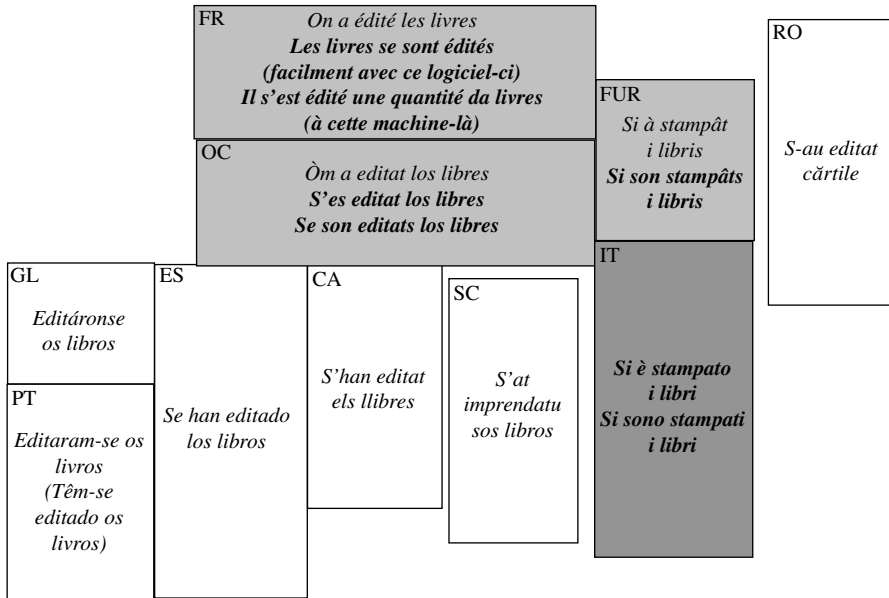


FIGURA 5. Extensió de l'ús auxiliar de <ser> en els enunciat mitjans impersonals de les llengües romàniques.

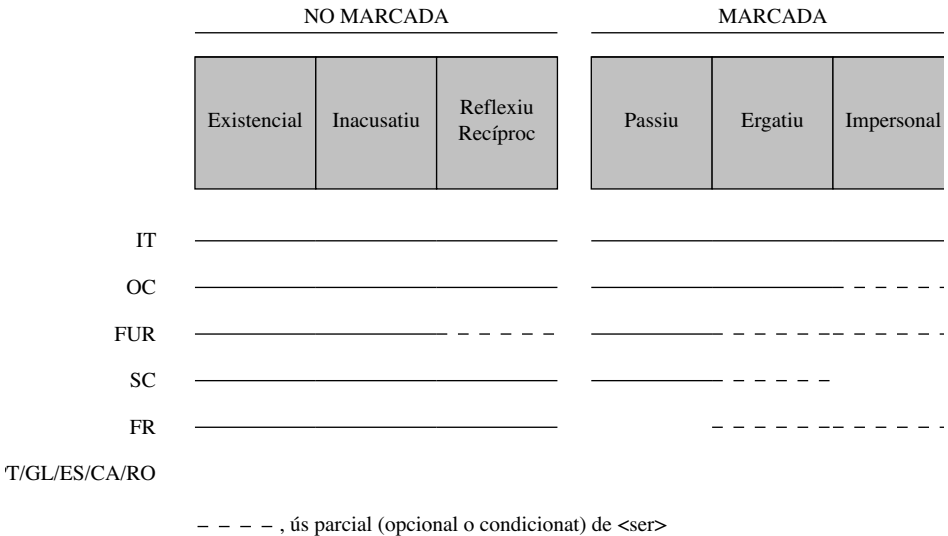


FIGURA 6. Extensió de l'ús auxiliar de <ser> en les llengües romàniques, segons el tipus d'enunciat.

Tal com es veurà en la següent secció, aquesta particularitat (*viz* regularitat, més o menys gran, de l'ús auxiliar de <ser> en els enunciats existencials, inacusatius, reflexius, recíprocs, passius i ergatius) permet la formulació de la hipòtesi, segons la qual <ser> podria considerar-se, en aquesta àrea de la Romània, el morfema (*viz* diatetitzador) d'una nova diàtesi aplicant com a paràmetre l'anomenat **subjecte afectat**.

OBSERVACIÓ: L'excepció de l'ús auxiliar del <ser> italià en la mitjana impersonal podria explicar-se per analogia: la seva gran regularitat d'ús en el marcatge de la diàtesi afectada provocaria, en última instància, la seva extensió a la categoria impersonal.

## 5. El paràmetre adicional del subjecte afectat

En la Romània central la diàtesi té una natura «híbrida»: representa, d'una part, i com en la perifèrica, un mecanisme gramatical **desagentitzador** de l'enunciat, però, i d'altra, i a diferència seva, també un procediment gramatical de marcatge del **subjecte afectat**.

### 5.1. Com pot definir-se el subjecte afectat?

Per subjecte afectat entenem aquell subjecte ple presentant una relació «**no neutral**» (*viz* «**afectada**») amb el procés verbal, de tal manera que l'acció s'hi projecta, d'una forma o altra, marcant-lo amb certs matisos modals.

OBSERVACIÓ: Des d'un punt de vista lingüístic, el crucial no és l'existència, o no, del concepte de subjecte afectat (car, a nivell nocional, totes les llengües en tenen), sinó el fet que es produeixi, o no, i en una o altra forma, la seva gramaticalització.

**5.2. La valència verbal** de <ser> (intransitivitat, relació intrínseca del procés amb el subjecte, noció d'estat o existencialitat) és, en comparació amb la de l'altra forma possible, <haver> (transitivitat, relació extrínseca, noció de possessió), idònia per convertir-la en morfema auxiliar del subjecte afectat (Benveniste 1966: 200).

OBSERVACIÓ: Noteu que algunes llengües presenten instàncies de formes verbals afectades lexicalitzades, obligatòriament, amb la forma <ser>: *viz* l'espanyol estar sentado i el francès être assis (seure), l'anglès to be born (néixer), etc.

**5.3. La natura «híbrida»** de la diàtesi en la Romànica Central s'explica diacrònicament: mitjançant l'estudi del funcionament d'aquesta categoria en el protoindoeuropeu (amb una diàtesi basada en una interpretació particular del concepte de subjecte afectat), d'una part, i en el llatí (amb una diàtesi ja bàsicament desagentitzadora), de l'altra.

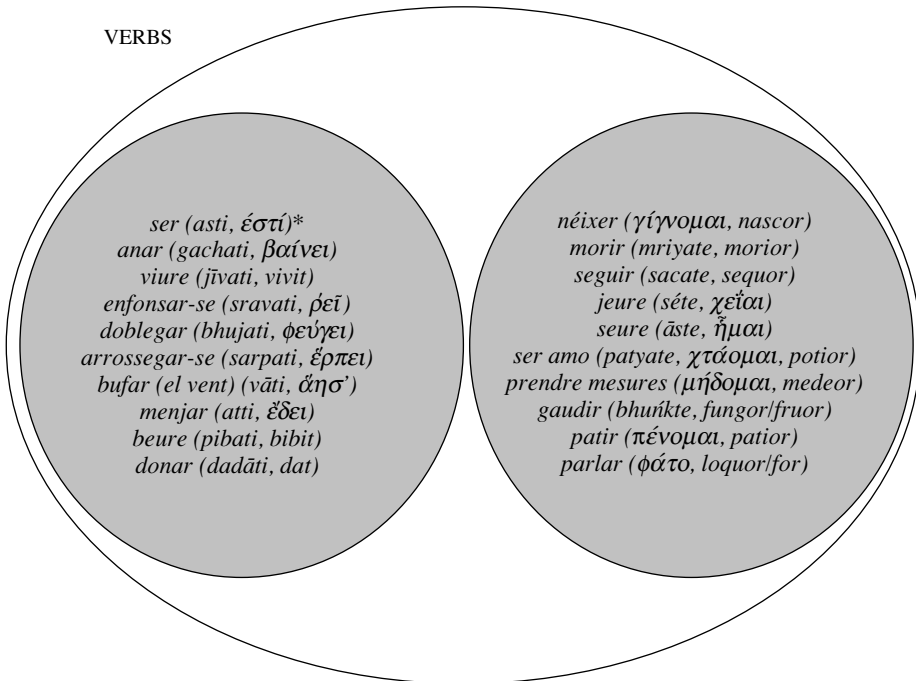
La diàtesi del **protoindoeuropeu**, com a protodiàtesi flexional, pertany al tipus bàsic.

El seu diatetitzador assignava un dels valors del paràmetre  $y = [\pm \text{intraversió}]$ : en altres mots, especificava la forma de participació de l'actant subjecte en el procés a partir de l'avaluació del seu caràcter **extravertit**, o **intravertit** (*viz.* exterior, amb el verb indicant un procés acomplert a partir del subjecte i fora d'ell, i interior o proper, quan aquest procés es realitzava a dins el subjecte o en el seu entorn, respectivament).

La no marcada (**activa**, en terminologia tradicional: *activa tantum*) aplicava el valor paramètric no intravertit.

La marcada (**inactiva**, o, tradicionalment, **mitjana**: *media tantum*), en canvi, assignava el valor paramètric contrari: enunciats de procés intravertit. Dos subtipus principals, sense distinció a nivell morfològic, la caracteritzaven: la marcada **dinàmica**, i la marcada **estàtica** (*cf.* Kurzová 1993; Hoskovec 1999: 172-174, 2002: 1-3; i Benveniste 1966: 168-175).

Vegeu la **figura 7**.



\* Entre parèntesi s'inclouen les formes en sànscrit, grec i llatí.

FIGURA 7. L'oposició activa vs inactiva dels verbs protoindoeuropeus.

**OBSERVACIÓ 1:** Les inherents dificultats associades a la natura estrictament semàntica de la definició de la diàtesi inactiva protoindoeuropea (el principal factor que la concretava residia en el mateix subjecte: manca de límits exactes) pot provocar, en el lingüista actual (acostumat a una visió diferent de la realitat i el món que l'envolta) importants errors i inexactituds d'anàlisi.

És això, precisament, el que s'esdevé amb la tesi de Clackson 2007: 143. Oposant-nos-hi, no s'ha considerat rellevant incloure, en la definició de la diàtesi protoindoeuropea, i tal i com suggereix el citat autor, un segon paràmetre que consideri el valor de  $[\pm\text{control}]$  del subjecte sobre l'acció en els enunciats intransitius. Sent l'únic estudiós que, i d'acord amb la bibliografia consultada, defensa tal proposta, es considera tal aproximació «arriscada» (seria ingrouent, per exemple, amb verbs com *néixer* i *morir*, inactius (llatí *nascor*, *moriōr*), tot i venir marcats pel valor de  $[-\text{control}]$ , o d'*anar*, actiu, malgrat el seu valor de  $[\text{+control}]$ ). En aquest sentit, formes com *ser*, *vomitar* i *esperar* (*remanēre*), tal i com exemplifica Clackson, són actives, no mitjanes, no pas com a mostra d'una regla més general que inclogués el factor de control en la definició diatètica, ans, simplement, per llur valor extravertit (indiquen un procés que no s'acompleix a dins el mateix subjecte).

En una línia semblant, es critica, així mateix, la tipologia de la marcada protoindoeuropea presentada per Iordan i Manoliu 1989: vol. 1, 329-330. Segons el citat autor, «en una època muy antigua, en indo-europeo» existiria una mitjana de no insistència en què l'agent, tenint «una participación débil o que no interesa al que habla», «no se expresaba». Tal i com ja és un fet constatat, una diàtesi definida a partir del valor paramètric de  $[\pm\text{desagentització}]$  de l'enunciat sols sorgiria posteriorment (a través de la passiva llatina, com s'explicarà en les línies següents, i les llengües romàniques).

**OBSERVACIÓ 2:** Noteu que, en principi, i a diferència del que s'esdevé actualment amb la diàtesi desagentitzadora romànica, la diàtesi intraversa protoindoeuropea és independent del concepte de **transitivitat** (tal i com demostren moltes de les llengües indoeuropees encara definides per l'antic paràmetre de subjecte afectat, un mateix enunciat transitiu pot ser, alhora, i segons la intenció del parlant, actiu i inactiu: compareu, posem per cas, la froma sànscrita *yajati*, activa — *ell sacrificà* (per a algú altre, com a sacerdot)—, amb la corresponent inactiva, *yajate* — *ell sacrificà* (però per a si mateix, en tant que oferint el sacrifici)). La transitivitat, no cal oblidar-ho, és un desenvolupament posterior, resultat d'una conversió de l'inactiu en actiu (transitiu), mitjançant una restructuració completa del concepte de subjecte afectat (Benveniste 1966: 170, 173).

**OBSERVACIÓ 3:** Dins la família indoeuropea actual (i en una particular interpretació del paràmetre d'intraversió protoindoeuropeu), les construccions reflexives del grec modern i el sànscrit són marcades (*viz* no es diferencien formalment de les passives), de tal forma que, en referir-se a la diàtesi marcada d'aquestes llengües, alguns parlen de la «mediopassiva». Un comportament semblant caracteritza algunes construccions de l'anglès, en la família germànica (alguns verbs reflexius, tot presentant característiques formals i semànti-

ques molt properes a les construccions ergatives, poden provocar una reducció de la valència verbal activa, tal com s'esdevé amb algunes de les categories marcades de la diàtesi romànica: *I washed/I shaved*, amb el significat d'*I washed myself/I shaved myself*), i, ja fora de l'indoeuropeu, del turc i el tamil (Kornfielt 1990: 630 i Steever 1990: 738). Per això mateix, en aquestes llengües, en ser invàlida la noció de diàtesi marcada com a procés de desagentització, hauria d'aplicar-se una aproximació diferent a la plantejada en les línies anteriors, molt més en sintonia amb les característiques diatètiques del protoindoeuropeu.

**OBSERVACIÓ 4:** Observeu que, al llarg del temps, i tot i que s'hagi mantingut el concepte com a tal, s'ha produït un canvi del contingut de la noció de subjecte afectat. Així, posem per cas, molts dels verbs que, en protoindoeuropeu (i d'acord amb la **figura 7**), eren actius serien considerats propis d'una diàtesi marcada (ergativa), o bé exigint, en alguns casos, l'auxiliar <ser>, en el marc romànic.

**OBSERVACIÓ 5:** Tot i que sintètica, la forma del diatetitzador protoindoeuropeu no és encara del tot clara (s'han presentat diverses propostes de reconstrucció, cap de les quals, tanmateix, definitiva o convincent).

**5.5.** La diàtesi del **llatí clàssic**, per contra, ja pertanyia al tipus derivat paradigmàtic.

En línies generals, venia definida, de manera molt semblant a les llengües romàniques, amb el paràmetre  $y = [\pm \text{desagentització}]$  (Hoskovec 2002: 6-7, 9).

La constituïen dos tipus diferents: la no marcada, o **activa**, no desagentitzadora, i la marcada, o **passiva**, desagentitzadora.

La passiva es dividia, alhora, en dos subtipus: la **passiva pura**, generada a partir de verbs transitius, i la **passiva impersonal**, d'intransitius.

El primer subtipus, el pur, tenia unes característiques molt semblants al seu homònim romànic: presentava una perspectiva predicativa amb Y topicalitzat, o promocionat a un primer nivell (*viz* canvi d'objecte-ACUSATIU > subjecte-NOMINATIU), i X democió a la posició prescindible d'adjunt (Ablatiu Agent). Conseqüentment, la passivització podia reduir l'estructura argumental activa.

Es caracteritzava per dos diatetitzadors: l'analític discontinu {<esse> + participi passat del verb de l'activa concordat en gènere i nombre amb el subjecte}, en les formes perfectives; i el sintètic continu, herència directa del protoindoeuropeu, <r>, en les imperfectives.

El segon subtipus, el passiu impersonal, igual com la mitjana impersonal romànica, tenia la funció principal de bloquejar l'aparició de l'argument X-subjecte. Generava, per tant, estructures argumentals reduïdes.

Acomplia aquest procés amb el mateix diatetitzador passiu, amb participi no concordat (*viz* neutre) en la forma analítica.

Per a una exemplificació, consulteu la **taula 2**.

TAULA 2. La passiva llatina (exemples de Hoskovec 2002: 7, Wheelock 2005: 118, Morwood 1999: 106-107 i Prior 2006: 55).

Activa		Passiva	
Transitiva	Intransitiva	Pura	Impersonal
<i>Dī Caesarem admonuērunt</i> (Els déus advertiren Cèsar)		<i>Caesar (ā dīs) admonitus est</i> [Cèsar fou advertit (pels déus)]	
	<i>Sedet</i> [(Ell/a) seu]  <i>Ācritēr pugnāuērunt</i> [(Ells/es) lluitaren acarnissadament]		<i>Sedetūr</i> [(Durant la classe) es seu/hom seu]  <i>Ācritēr pugnātum est</i> [Es va lluitar acarnissadament (a la batalla)]

OBSERVACIÓ 1: Un altre exemple clar de la variació diacrònica del concepte de subjecte afectat en el domini de la diàtesi el constitueixen els verbs **deponents** llatins (de forma passiva, però significació, en el sistema llatí, activa, i, per tant, vertaderes mostres «residuals» de la inactiva protoindoeuropea).

OBSERVACIÓ 2: Noteu que, tot i que el sistema llatí ja tingués, com s'ha dit, una passiva amb una significació bàsicament desagentitzadora (*viz* sintàctica), i, en conseqüència, la noció de subjecte afectat no hi fos gramaticalment rellevant, utilitzarà la valència afectada de <ser> per expressar-la en les formes analítiques del *perfectum* (tot establint, d'aquesta manera, una oposició amb les sintètiques de l'*infectum*).

**5.6.** Cal tenir en compte que el concepte de subjecte afectat és molt ampli. En les llengües romàniques no sols troba aplicació directa en la diàtesi, ans també en d'altres dominis, com, per exemple, la categoria del **mode verbal**. Totes les oracions amb verb en mode no indicatiu (subjuntiu, condicional, imperatiu, etc) contenen, d'una manera o altra, subjectes afectats. Interessant és, en aquest sentit, subratllar que, i a nivell morfològic, el marcatge modal dels temps perfectius del subjuntiu del romanès (entès en un sentit ample: futur d'indicatiu, i present de subjuntiu, optatiu-condicional i presumptiu), s'efectua, tal i com s'esdevé amb la diàtesi marcada de la Romània central, de manera analítica amb l'auxiliar ser (<a fi>). En moltes ocasions, aquesta flexió integrada, a més a més, l'auxiliar, típic de subjecte afectat, <voler> (<a vrea>).

OBSERVACIÓ: Les llengües germàniques, l'anglès i l'alemany presenten casos semblants, amb l'assignació d'auxiliars procedents de verbs lèxics de subjecte afectat en la formació del futur i condicional (*voler*: <will>, <would>; *tornar*: <wird>/<würde>; *agradar*: <möchten>...).

**5.7.** Finalment, qualsevol anàlisi diacrònica que intenti donar compte del pas de la diàtesi afectada a la desagentitzadora hauria de tenir en compte la intersecció del concepte de subjecte afectat amb el de desagentització. A part del cas llatí (utilització de la diàtesi passiva com a procediment de desagentització), entre les instàncies que actualment, en les llengües romàniques, demostren aquesta similitud, poden mencionar-se, com a exemple, les següents:

a) En romanès, l'ús de l'auxiliar modal (*viz* de subjecte afectat) <fi> no és propi sols del subjuntiu, sinó que també s'estén a les formes infinitives (*viz* no personals: amb desagentització total) perfectives (en llatí, com en romanès, l'auxiliar <ser> caracteritzava solament els aspectes verbals perfectius, entre els quals l'infinitiu).

b) Algunes de les llengües romàniques utilitzen formes deòntiques (*viz* referides a una obligació, prohibició, recomanació, etc, i, per tant, de subjecte afectat) com a procediment de desagentització de l'enunciat. Aquest fenomen és bastant freqüent, entre d'altres, en les diverses llengües i parlars d'Itàlia (amb els diatetitzadors <volere> i <kèrrere>, *voler*: *La chase a voleve fate int' un puest cujet* —*S' havia de/Calia fer la caça en un lloc tranquil*—, en furlà; *El vole magná* —*S' ha de/Cal menjar-ho*—, en venecià; *Questo lavoro vuole fatto con molta precisione* —*S' ha de/Cal fer aquest treball amb molta de precisió*—, de l'italià meridional; *Voglio queste battute suonate più a tempo* —*Aquests compassos s' han de sonar més a temps*—, de l'italià estàndard; i *Kusas fainas kèren fattas prima de nos korkare* —*S' han de/Cal fer aquestes feines abans de colgar-nos*— del sard) i el romanès (amb <a vrea>, *voler*, i <a vorii>, *desitjar*: *Aceste lucruri se vor/se doresc a fi făcute repede* —*Aquestes coses s' han de fer ràpidament*).

OBSERVACIÓ 1: La deòntica desagentitzadora també és pròpia de les llengües germàniques: *This car wants washed* (*S' ha de/Cal rentar aquest cotxe*), *Dieses Buch will gelesen werden* (*S' ha de/Cal llegir aquest llibre*).

OBSERVACIÓ 2: També interessant és el cas del txec, amb una mitjana impersonal conjuntural amb el diatetitzador <být> (*viz* <ser>): *Nemusí vás být slyšet za každou cenu* (*No s' ha de fer soroll*).

## 6. Conclusions

L'exposició anterior ens permet formular tota una sèrie de conclusions.

A nivell particular:

1r) A grans trets, la història de la diàtesi en les llengües romàniques és la història de la progressiva desaparició del protoparàmetre indoeuropeu del subjecte afectat i la seva substitució paral·lela pel paràmetre intersectant desagen-

titzador, procés completat ja en l'època clàssica llatina. Tot i això, i en el que sembla un retorn a l'antic sistema protoindoeuropeu, les llengües de la Romània central presenten una presència persistent, més o menys intensa, del concepte de subjecte afectat en la pròpia definició de diàtesi.

2n) Aquest protoparàmetre romànic introdueix el diatetitzador marcat <ser>.

3r) La selecció de <ser> com a morfema de subjecte afectat s'explica per les característiques de valència d'aquesta forma verbal en un sistema dual oposicional amb <haver> com a segona opció.

4t) Com a protoparàmetre, la seva flexió és també derivacional.

5è) La natura diatètica «híbrida» de la Romània, amb presència de sistemes flexionals oposats, dificulta assolir una definició unitària perfecta del concepte de diàtesi romànica.

6è) En aquest context, és probable que qualsevol definició, estigui basada en el paràmetre desagentitzador, d'una part, o en el de subjecte afectat, de l'altra, segueixi sent deficitària i imperfecta.

7è) De totes maneres, el constructe teòric més adequat per definir i analitzar de manera global i unitària la diàtesi romànica continua sent el de la perspectiva predicativa o de la desagentització.

I, a nivell general:

1r) El present article confirma la validesa del concepte de *Romania Continua* (Posner 2006: 94-96): La recuperació de la noció de subjecte afectat en la Romània central, i la seva particular persistència en la llengua italiana, podrien explicar-se pel fet que la llengua llatina neix, s'origina, i irradia, a partir, precisament, d'aquesta àrea (car, els parlants experimenten una tendència natural a innovar i canviar el sistema lingüístic, quan aquest els és propi, matern, i a conservar-lo, mantenir-lo, en cas contrari, quan els és après, adquirit).

2n) Subratlla la importància dels enfocaments globals per a l'anàlisi dels temes lingüístics, no sols a nivell **pancrònic** (integració sistemàtica de la sincronia i la diacronia), ans també **panromànic**, de **lingüística comparada**.

3r) Així mateix, remarca la necessitat que la lingüística moderna, i molt especialment la generativista, tot relaxant una particular tendència exclusivista cap a l'element verbal, posi més èmfasi i atenció en el **subjecte** (noteu, a manera d'exemple, que la noció de subjecte afectat permet lligar dos conceptes, a primera vista, i des d'un enfocament verbalista, diferents, com són les categories de la diàtesi i el mode).

4t) Finalment, a través de l'existència (tot i que conjuntural: rara i, molt probablement, en regressió) del protosistema flexional derivacional del subjecte afectat en les actuals llengües romàniques, constata que els sistemes lingüístics estan guiats per forces d'evolució bàsicament cíclica, repetitiva. Aquesta hipòtesi, ja anticipada per a l'explicació d'altres aspectes morfosintàctics (com ara, i entre d'altres, la forma analítica actual del futur romànic: cf. Posner 2006: 177), s'emmarca en el concepte filosòfic més global de l'**etern retorn** (o «eterna recurrència») (cf. Eliade 2005 i Hatab 2005).



## BIBLIOGRAFÍA

- BAUÇÀ I SASTRE, A. (2007): «La diàtesi: Concepte, formes i usos en les llengües romàniques», a *Ianua. Revista Philologica Romanica* (Romania Minor), vol. 7, pàgs. 1-9.
- , (tesi doctoral en curs): *Formes i usos de la diàtesi en les llengües romàniques*, Universitat Carolina de Praga, Institut d'Estudis Romànics.
- CLACKSON, J. (2007): *Indo-European Linguistics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DE BORJA MOLL, F. (2001): *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.
- ELIADE, M. (1949, 2005): *The Myth of the Eternal Return*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- HATAB, L. J. (2005): *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*. Nova York: Routledge.
- HAYWOOD-NAHMAD (1992): *Nueva gramática árabe*. Madrid: Editorial Coloquio.
- HOSKOVEC, T. (1999): «Sur la paradigmatisation du verbe indo-européen: première partie», a HAJI OVÁ, E., T. HOSKOVEC, O. LEŠKA, P. SGALL i Z. SKOUMALOVÁ (eds), *Travaux du Cercle Linguistique de Prague - Prague Linguistic Circle Papers*, vol. 3: 165-191, Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins Publishing Company.
- , (2002): «Sur la paradigmatisation du verbe indo-européen: deuxième partie», a HAJI OVÁ, E., T. HOSKOVEC, J. HANA i P. SGALL (eds), *Travaux du Cercle Linguistique de Prague - Prague Linguistic Circle Papers (nouvelle série)*, vol. 4: 143-181, Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins Publishing Company.
- JORDAN, I. i M. MANOLIU (1972, 1989): *Manual de lingüística románica*. Madrid: Editorial Gredos, 2 vols.
- KLAIMAN, M. H. (1991, 2005): *Grammatical Voice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KORNFILT, J. (1987, 1990): «Turkish and the Turkic Languages», a B. COMRIE (ed): *The World's Major Languages*. Nova York/Oxford: Oxford University Press, pàgs. 619-644.
- KURZOVÁ, H. (1993): *From Indo-European to Latin. The Evolution of a Morphosyntactic Type*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins.
- LYNGFELT, B. i T. SOLSTAD (eds) (2006): *Demoting the Agent: Passive, middle and other voice phenomena*. Amsterdam/Filadèlfia: John Benjamins.
- MALLORY, J. P. i D. Q. ADAMS (2006, 2007): *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford: Oxford University Press.
- MATTHEWS, P. H. (1997, 2005): *The Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- MORWOOD, J. (1999): *A Latin Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- POSNER, R. (1996, 2006): *The Romance Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- PRIOR, R. E. (2006): *Latin Verb Tenses*. Nova York: McGraw-Hill.
- RADFORD, A. (1997, 2003): *Syntax. A minimalist Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RUIZ ANTÓN, Carlos (1998): *Curso de tipología lingüística. Enfoque funcional*. València: Universitat Jaume I.

- STEEVER, S. B. (1990): «Tamil and the Dravidian Languages», a B. COMRIE (ed): *The World's Major Languages*. Nova York/Oxford: Oxford University Press, pàgs. 725-747.
- SUN, Ch. (2006): *Chinese: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WHEELLOCK, M. (2005 6a ed): *Wheelock's Latin*. Nova York: Collins.

## AGRAÏMENTS

Per llur valuosa col.laboració, als diversos informadors lingüístics: Xavier Frías-Conde (GL i PT), Florian Vernet i Gerard Joan Barceló (OC), Marianne Frippiat i Marc Verdier (FR), Giorgio Cadorini (IT i FUR), Mauro Mulas i Diego Corraïne (SC), i Sinziana Nicolae (RO).

També, per llurs importants orientacions i aclariments lingüístics, als Professors Bohumil Zavadil, Xavier Frías-Conde, Tomáš Hoskovec i Giorgio Cadorini.